

Naše pojednání o vědě mělo přiblížit sociální a kulturní roli současné vědy. Takto obecně pojatý úkol může být řešen z různých hledisek a jeho konkrétní rozbor může také jiným způsobem chápat, řadit a oceňovat dílčí stránky problému. Rozdíly v interpretaci mohou být konečně dány i tím, že sociální působení vědy nikdy nebylo a nemůže být prosté, jednoznačné a bezrozporné.

Vycházeli jsme z marxistického materialistického pojetí dějin, z faktu, že věda je složitým produktem společenského vývoje; že vzniká a rozvíjí se jako specifický nástroj řešení společenských úkolů a potřeb. Současně jsme přihlíželi k tomu, že věda je relativně samostatným útvarem kultury a že společnost nejen různými způsoby ovlivňuje, nýbrž že je také konkrétní společností podmíněna a determinována, a to ve svém teoretickém obsahu, struktuře, zaměření i funkcích.

Zbývá tedy doplnit již málo. Fakticky pouze dvě poznámky, které se týkají sociálních funkcí přírodních a technických věd, jimž jsme v práci věnovali největší pozornost.

1. V sociálně, kulturně a technicky nehomogenním světě nemůže plně platit mlčky přijímaný předpoklad, že subjektem teoretického poznání přírody je celé lidstvo. I když můžeme říci, že i dnes existuje jen jediná přírodní věda (přesněji jen jedna její nejvyšší úroveň v rozmanitých dílčích vědách), zjišťujeme, že ji fakticky rozvíjejí vědecky a technicky nejvyspělejší země. Nové obory, oblasti a problémy, které současná přírodní věda zkoumá, neurčuje tedy společnost jako nediferencovaný celek. Výsadní postavení vědeckotechnicky vyspělých zemí se však neprojevuje pouze v tom, že na základě svých vlastních problémů a potřeb mohou formulovat společenskou objednávku vědy ve jménu lidstva vůbec, nýbrž i v tom, že mohou využívat nejnovějších vědeckých výsledků v hospodářské a politické soutěži, že si jejich prostřednictvím mohou vytvářet „příznivější“ přírodní i společenské podmínky pro vlastní rozvoj.

2. Tento zvláštní „elitářský charakter“ současné vědy je dnes nutně spojen s oběma nejdůležitějšími a svou povahou globálními problémy: s problémem ekologickým a s problémem války a míru.

Ekologický problém nebyl pochopitelně vyvolán vědou: současná přírodní věda svou jednostrannou orientací na ovládnutí abiotických sil ke vzniku ekologického problému pouze přispěla. Krize životního prostředí je logickým důsledkem buržoazního kořistnického vztahu společnosti k přírodě a vědeckotechnicky vyspělá země současného kapitalismu, zejména Spojené státy, Kanada, Japonsko a země západní Evropy, se na jeho vzniku a vyhocení podílejí nejvíce. Tím ovšem nechceme říci, že za téměř úplné vyčerpání fosilních paliv, za podstatné snížení zásob nejdůležitějších surovin, za růst znečištění a zamoření atmosféry, vody i půdy odpovídají pouze tyto země. Objektivní požadavky racionálního využívání přírodních zdrojů a vědomé reprodukce příznivých přírodních podmínek společenského života zatím dostatečně nerespektují ani země socialistického společenství a tzv. třetího světa.

Ekologické působení vědy má však ještě další aspekt. Přírodní věda až do nedávné doby vytvářela globální ekologický problém pouze zrychlovala, ale dnes je již také jedním z činitelů jeho účinného řešení. Současný vědeckotechnický pokrok se totiž stále více orientuje na vývoj látkově, energeticky a prostorově úsporných forem techniky a materiální kultury, na ekologizaci výroby, spotřeby i celkových podmínek životního způsobu lidí. Zastávající části světa ve vědeckém a technickém rozvoji proto neznamenají jen okamžité a místní škody ekonomické a společenské: nutně vede i k dlouhodobějším a globálním škodám na lidském zdraví a životním prostředí příštích generací.

Zkušenost však ukazuje, že buržoazní vědeckotechnicky vyspělé země s pokrokem vědy a techniky licitují politicky a vojensky. Je všeobecně známým faktem, že zejména Spojené státy přednostně orientují vědecký výzkum na vývoj a konstrukci nejničivějších zbraní a na stupňování vlastní agresivní vojenské síly. I když i zde lze argumentovat tím, že vojenské zneužívání vědy vyplývá do jisté míry i z vědy samé, z univerzálnosti vědeckých principů a poznatků, která je předurčuje pro nejrozmanitější oblasti aplikace, priorit sociálně ekonomických faktorů je zřejmá: atomové a vodíkové bomby by ani při současné přednostní orientaci vědy na osvojení abiotických sil nemohly vzniknout v celosvětové beztržní společnosti.

Vojenským zneužíváním vědy nutí světový imperialismus země socialistického společenství k tomu, aby bez ohledu na jiné důležité úkoly (péče o životní prostředí, o zdraví a harmonický rozvoj člověka) část výsledků své hospodářské prosperity i značnou část svého vědeckého potenciálu věnovaly na zajištění vlastní obranyschopnosti a na zajištění světového míru. Tak vzniká jeden z dalších paradoxů našeho století: V kontextu světových antagonismů, na pokraji zániku třídních formací, a tím i vojenské instituce, nemůže se věda stávat bezprostřední výrobní silou, aniž by se současně nestávala silou vojenskou. A vědeckotechnická revoluce se musí dočasně podílet na tvorbě nejničivějších zbraní a materiálně technické základny historicky zcela bezperspektivního vojenství.

I když je věda stále významnějším společenským jevem a její schopnost pozitivně ovlivňovat kulturu se dále rozvíjí, nestává se novým subjektem dějin. Zůstává prostředkem člověka a lidstva, nástrojem a silou. Protože je nástrojem stále složitějším, univerzálnějším a účinnějším, silou značně svébytnou, ambivalentní i nebezpečnou, dává záruku optimistické perspektivy a harmonického rozvoje člověka jen ve spojení s vyspělými a odpovědnými společenskými subjekty.